УДК 821.161.2-343:808.1

Ірина ЩУКІНА,
завідувач науково-експозиційного відділу «Меморіальний будинок Лесі Українки»
Музею видатних діячів української культури Лесі Українки,
Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького

Три письменниці та два твори: з'ясування авторства

За друкованими і рукописними джерелами спростовується, що авторкою казки «Три метелики» була Леся Українка, а оповідання «Хлопчик та ведмідь» – Олена Пчілка. Хибну інформацію поширено на освітніх платформах в інтернеті та у виданнях. Натомість установлено реальних авторок: це, відповідно, – Ольга Косач-Кривинюк і Леся Українка.

Ключові слова: *«Три метелики», «Хлопчик та ведмідь», Леся Українка, Олена Пчілка, Ольга Косач-Кривинюк, «Молода Україна».*

Iryna Shchukina. Three Women Writers and Two Literary Works: Establishing Authorship.

Drawing on published and archival manuscript sources, the article challenges the widespread attribution of the fairy tale Three Butterflies to Lesya Ukrainka and the short story The Boy and the Bear to Olena Pchilka. It demonstrates that these misattributions have been reproduced in educational publications and on online learning platforms. The study establishes the actual authorship of the two works, identifying Olha Kosach-Kryvyniuk as the author of Three Butterflies and Lesia Ukrainka as the author of The Boy and the Bear.

Keywords: *Three Butterflies, The Boy and the Bear, Lesia Ukrainka, Olena Pchilka, Olha Kosach-Kryvyniuk, Moloda Ukraina.*

На просторах інтернету знайдемо розмаїття розповідей про казку Лесі Українки «Три метелики». Подаємо загальну картину і кілька прикладів задля того, щоб показати масштаб поширення цієї хибної інформації.

На різних платформах можна знайти сам текст твору, його аудіо-, відеоінтерпретації, презентації для проведення уроку в молодших класах, приклади малювання у різних техніках, виготовлення аплікацій, розмальовки тощо. Якщо https://vseosvita.ua пропонує традиційну презентацію до уроку літературного читання у 2 класі, то https://naurok.com.ua підходить креативно і пропонує «Урок з використанням технологій розвитку критичного мислення за казкою Лесі Українки „Три метелики"», а також презентацію «День знань про метеликів. Леся Українка „Три метелики"». Не відстає й НУШ і пропонує відео методичної розробки уроку, але чомусь української мови, у 1 класі.

Вражає факт продажу на https://www.yakaboo.ua окремого видання цієї казки, яка вийшла друком у тернопільському видавництві «Навчальна книга – Богдан» двома накладами у 2015 і 2017 рр. (ілюстрації підготував Ростислав Крамар, обсяг – 32 с.). Дуже мило виглядають фоторепортажі костюмованого свята у дитячому садку й низки інсценізацій, влаштованих до дня народження Лесі Українки, але...

Твору «Три метелики» не знайдемо у Повному зібранні творів Лесі Українки в 14 томах (Луцьк, 2021) і попередніх виданнях її творів, він відсутній у доробку письменниці. На якому етапі з'явилась така помилка, сказати важко; чому тиражується, особливо у друкованих виданнях, – зрозуміло без коментарів. Необхідність звернути увагу науковців і освітян на цей і подібні факти зумовили появу цієї статті.

У творчості Лесі Українки є прозова мініатюра з близькою назвою – «Метелик». Це сумна історія про нічного сірого метелика, що сидів у темному вогкому льоху; коли ж принагідно вилетів, то палке прагнення побачити «якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа», стало для нього згубним. Епілог – філософічний: «А хіба ж розумніша була б єго[1] смерть, якби він навіки заснув у темнім льоху? Те світло спалило єго, – але він рвався на простір! Він шукав світла!» [4, с. 41].

«Три метелики» – це зовсім інша історія. У ній ідеться про радісних барвистих метеликів, які змокли під час дощу і шукали прихистку. Квіти не хотіли розкривати свої пелюстки для всіх трьох прохачів і комусь із них щоразу відмовляли. Солідарність метеликів, котрі не полишати одне одного і бідували вкупі, зворушило сонечко, воно виглянуло з-за хмар і висушило їхні крильця.

Така лірична оповідь про вірну дружбу подобається юним читачам й охоче використовується педагогами як дидактичний матеріал. Ми мали можливість у тому переконатись. Але хто ж її автор? Де вона друкувалась?

[1] Тут і далі зберігаємо правопис цитованого джерела.

Образ метелика досить часто використовується в мистецтві, адже він символізує душу, відродження, здатність до трансформації, свободу, мрію, красу… У когось легкість метелика асоціюється з безсмертністю душі, а комусь він нагадує про швидкоплинність життя та тендітність людських почуттів.

У дитячих книжках метелики створюють атмосферу радості, літнього дозвілля, квіткової барвистості, безтурботності, польоту мрій і фантазій, які не знають меж. Персонаж-метелик подекуди уособлює того, хто живе лише красою й розвагами, а його шлях від гусениці до чарівного небесного створіння пов'язують із процесом дорослішання дитини.

Образ цієї чарівної комахи був до душі й Олені Пчілці. В її журналі для дітей «Молода Україна» за 1908 р. знайдено два твори про метеликів. Один з них – віршована баєчка її самої «Метелик». Головний герой не слухає застережень мами і летить «світа повидати, та й себе десь показати». З ним, таким прехорошим, наче квітка, бавились діти й «за малу ж якусь годинку, впав метелик наш на спинку»… Мораль: «Лиш тоді він все збагнув, / Слово щире спом'янув: / „Правда! – мовив нещасливий, – / Світ хороший та – зрадливий!..”» [5, с. 21–23].

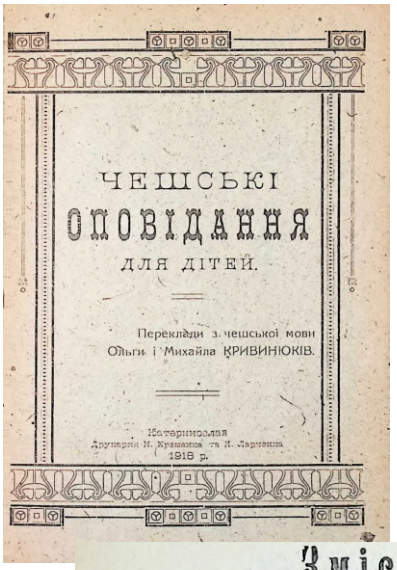
Другий твір – прозова мініатюра, казка «Три метелики», і вона надрукована без підпису взагалі [6]. У часописі можна знайти низку анонімних матеріалів. Олена Пчілка відверто розповідала в одній із редакторських статей, що коли їй хотілось «додати якесь відповідніше оповідання, чи віршик, чи розповідь із світознання, чи якусь казочку, або сміховинку, чи щось инше, то сідала й писала сама, – часом підписуючи своє ймення або становище („бабуся”)[2], а часом і ні» [2, с. 3–4].

Отже цілком логічно виникала думка, що авторкою казки може бути Олена Пчілка. Якщо взяти до уваги, що практично вся творчість письменниці для дітей є дидактичною белетристикою, а баєчка «Метелик» і казочка «Три метелики» написані саме в цьому ключі, то аргументів щодо її авторства стає ще більше. Проте підзаголовок казки «(З чешського)» руйнує таку версію, адже нема відомостей про те, що письменниця володіла чеською мовою.

Виникло припущення, що цей переклад могла здійснити донька Олени Пчілки – Ольга Косач-Кривинюк. Вона певний час мешкала в Чехії, знала мову, до того ж з дитячих літ пробувала свої сили у перекладацькій справі й була однією з авторок-перекладачок «Молодої України». Однак лишались сумніви, адже у цьому журналі друкувались і переклади Горбачевських, друзів родини Косачів, які жили у Празі[3]. Міг підготувати таку публікацію і зять Олени Пчілки Михайло Кривинюк: він також друкував свої переклади, у тому числі з чеської, в її дитячому журналі…

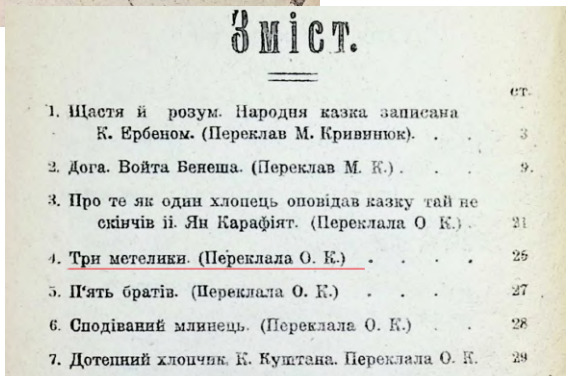
Абсолютна впевненість з'явилась, коли до рук потрапило видання: Чешські оповідання для дітей. Переклади Ольги і Михайла Кривинюків. Катеринослав, 1918. У ньому на с. 25–26 вміщено казку «Три метелики» за підписом «О. К.». І тут потрібен додатковий коментар.

Буквально до наших днів криптонім «О. К.» вважався прихованим іменем Ольги Петрівни Косач-старшої, Олени Пчілки. Тільки у передмові до п'ятого тому Зібрання творів Олени Пчілки (Луцьк, 2025) авторкою цих рядків було опубліковано обґрунтування того, що таке визначення авторства є помилковим. Криптонімом «О. К.» підписано переклади Ольги Косач-Кривинюк, створені у період її співпраці з «Молодою Україною» (1908–1914). Цей підпис, як бачимо, перекладачка вирішила зберегти і в передруку 1918 р.

ЧЕШСЬКІ
ОПОВІДАННЯ
ДЛЯ ДІТЕЙ.

Переклади з чешської мови
Ольги і Михайла КРИВИНЮКІВ.

Катеринослав
Друкарня Н. Крижанівського та Я. Харченка
1918 р.

Зміст.

ст.

1. Щастя й розум. Народня казка записана К. Ербеном. (Переклав М. Кривинюк). . . 3
2. Дога. Войта Бенеша. (Переклав М. К.) . . . 9.
3. Про те як один хлопець оповідав казку тай не скінчів її. Ян Карафіят. (Переклала О К.) . 21
4. Три метелики. (Переклала О. К.) 25
5. П'ять братів. (Переклала О. К.) . . . 27
6. Сподіваний млинець. (Переклала О. К.) . . 28
7. Дотепний хлопчик. К. Куштана. Переклала О. К. 29

Ілюстрації 1, 2. Обкладинка і зміст видання, в якому надруковано казку «Три метелики» з підписом «О. К.» (Ольга Косач-Кривинюк)

[2] У «Молодій Україні» Олена Пчілка часто підписувала свої твори чи коментарі псевдонімом Бабуся.

[3] У першому номері «Молодої України» за 1908 р. надруковано казочку «Девьятеро» за підписом: «З чеської мови переклали О. і М. Г-кі».

Отже, можемо стверджувати, що переклад з чеської мови казочки «Три метелики» здійснила Ольга Косач-Кривинюк. На жаль, не вдалося знайти чеський оригінал, проте існує її варіант у німецькому фольклорі [7].

Як відомо, мініатюри для дітей повчального характеру, де взаємодіють між собою герої з тваринного і рослинного світу, де в центрі уваги тендітні квіти і комахи, на зразок цієї, більше властиві німецькій, австрійській, данській дитячій літературі XIX століття. У чеських народних казках переважають сюжети з королями й королівнами у стосунках з простим людом і чаклунами, з побутово-гумористичним перебігом подій або в дусі пригод із чародійством. Тож цілком імовірно, що історія Ольги Косач-Кривинюк про трьох метеликів українською мовою є переказом літературної чи народної казки одного з європейських народів, з якою вона ознайомилась в інтерпретації чеською мовою.

Отже в доробку кожної з трьох письменниць є твір про метеликів: у Лесі Українки – прозова мініатюра «Метелик», в Олени Пчілки – віршована баєчка «Метелик», в Ольги Косач-Кривинюк – переклад із чеської мови казочки «Три метелики».

***

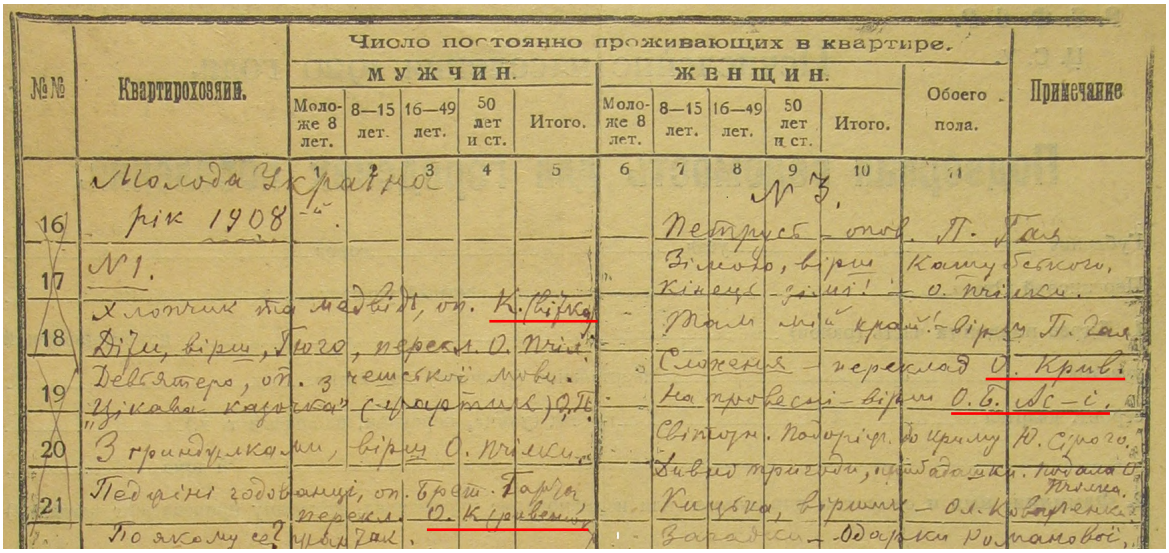
Ще один твір для дітей – оповідання «Хлопчик та ведмідь» – потребує корегування у зазначенні авторства в межах кола письменниць родини Косачів.

Під час роботи з творчою спадщиною Олени Пчілки для дітей та юнацтва було виявлено цікаве й неочікуване свідчення. В її архіві, що зберігається в Інституті літератури НАН України, серед чернеток трапився перелік творів, надрукованих у десяти номерах «Молодої України» за 1908 р. У ньому зазначені автори текстів, а також розшифровані майже всі криптоніми. Відкрилось чимало незнаного, зокрема, з'ясувалось і помилкове тлумачення одного криптоніма, яке через багатолітню едиційну практику сформувало впевненість, що Олена Пчілка є авторкою оповідання «Хлопчик та ведмідь». Про це докладніше.

Перший номер журналу, після звернення редакторки до читачів, відкриває оповідання «Хлопчик та ведмідь», підписане «К.» [3, с. 3–5]. Традиційний хід думки: «К.» – Косач Ольга Петрівна, редакторка і засновниця часопису, друкує на початку своє оповідання, що цілком закономірно, до того ж у переліку прибраних імен письменниці у «Словнику» О. Дея цей криптонім стоїть першим. Проте у щойно згадуваному чернетковому переліку рукою Олени Пчілки зазначено: «Хлопчик та медвідь, оп[овідання] К.(вітка)» [1] (іл. 3).

Хто цей автор, якому даровано таку почесну місію? Квітка-Основ'яненко? Навряд, Олена Пчілка не згадувала про нього з пієтетом, до того ж залучала до співпраці переважно сучасних молодих літераторів. Невже чоловік Лесі Українки, Климент Квітка, писав прозу для дітей? Про це нема жодної згадки, та й прихильності до нього в Олени Пчілки тоді не спостерігали. Виникла гіпотеза, що «Квітка» – це інша письменниця з родини Косачів – Лариса Петрівна Косач, яка за пів року до появи «Молодої України» вийшла заміж і взяла прізвище чоловіка – Квітка. Олена Пчілка, звичайно, могла б розшифрувати «К.» у чернетці і як «Косач», але тоді б це було її прізвище в заміжжі. Отже вона підкреслила зміну статусу своєї доньки. Чому не надрукувала усім відоме ім'я – Леся Українка? Це залишається таїною… Може, таким було побажання дочки?..

Ще раз повернемось до документального свідчення. Виникла думка, що Олена Пчілка свідомо, бодай у чернетці, все ж вирішила зберегти ім'я авторки, твір якої відкриває перший номер омріяного нею дитячого журналу: «К.(вітка)». Може, для тих, хто колись переглядатиме архів? Адже звернімо увагу,

Ілюстрація 3. Фрагмент автографа Олени Пчілки з розшифровкою криптоніма «К.»

що у колонці праворуч, зі змістом № 3 «Молодої України», один криптонім зостався нерозшифрованим: «На провесні – вірш О. Б. Ас-і» (див.: фото автографа Олени Пчілки і підкреслення у ньому).

До речі, на цьому фотофрагменті рукопису бачимо і два підтвердження авторства О. Косач-Кривинюк, саме тих випадків, коли у друку зазначалось «О. К.»: «Педжіні годованці, оп[овідання] Брет-Гарта, перекл[ад] О. К[ривенюк]» та «Слоненя [оповідання Кіпліга] – переклад О. Крив[инюк] [1].

Яку ж історію запропонувала читачам «Молодої України» Лариса Квітка? Про маленького сироту, який лютою зимою не зміг знайти притулок серед людей, його не пускали навіть погрітися, ще й проганяли. І потрапив він до повітки, де пан тримав прив'язаного собі на потіху ведмедя, потемки притулився до нього, думаючи, що то собака. Звір виявився милосерднішим за людей, він дбав про хлопчика і захищав його від гостей хазяїна. Врешті-решт розчулений пан почав опікуватись дитиною, навіть вчив його, «і вийшли з того хлопчика люди».

Тривалий час, коли авторкою цього твору вважалась Олена Пчілка, його традиційно характеризували з точки зору близькості до фольклору (хоча вказували, що це – літературна казка чи оповідання), а також відзначали, що за допомогою протиставлення негативного у людини і позитивного у тварини діти природним чином всотують прояви милосердя, доброти, небайдужості, справедливості та ін. Звертали увагу й на завершення оповіді, де авторка підкреслила необхідність учитися задля успішного майбутнього.

Якщо тепер ми говоримо про оповідання «Хлопчик та ведмідь» як про авторську роботу Лесі Українки, то, напевно, варто додати трохи європейського історичного контексту.

Цей твір написаний у традиціях європейської романтичної дитячої літератури XIX – початку XX століть, яка, у свою чергу, зароджувалась під впливом давньої міфології й фольклору різних народів. Як відомо, міфи класичної давнини Генріха Штоля були в числі перших читанок Лесі Українки, а український фольклор став тим природним середовищем, у якому вона зростала і формувалась як особистість.

У народних казках дуже часто тварини виступають головними героями, вони наділені людськими рисами, мовою та характером, уособлюють людські чесноти чи вади. Сюжети, де дикі звірі опікуються дітьми, виховують їх або рятують, належать до давніх світових сюжетів. Згадаймо, що у міфі про заснування Рима вовчиця вигодовувала та доглядала близнюків Ромула та Рема після того як вони були покинуті в дикій природі за наказом царя.

Найвідомішим прикладом, де яскраво розгорнуто цю тему, є «Книга джунґлів» Редьярда Кіплінга, сучасника Лесі Українки, з головним героєм Мауглі, про якого дбали вовки, а мудрості навчали ведмідь і пантера. Звичайно, масштаби короткого оповідання і низки фантастичних історій у двох книгах незіставні, йдеться лише про спрямування тематики.

Для слов'янських казкових сюжетів повне «виховання» дитини звірами не типове, вони лише захищають, допомагають, годують, рятують її за різних обставин. Дуже часто тварини виявляються людянішими за людей. Саме такий мотив притаманний і казковому оповіданню «Хлопчик та ведмідь». Якщо розглядати його з позиції втілення ідей романтизму, то вибудовується такий ряд: хижий звір виступає символом природної доброти на противагу безсердечності людського суспільства, тобто природа морально чистіша за цивілізацію. Дика тварина втілює абсолютну єдність зі світом, яку людство втратило через свій раціоналізм та прагнення все підкорити.

Видається важливим лаконічний фінал історії, коли пан розпитався, яким чином те бідне хлоп'я попало до ведмедя, «та зглянувсь на його, взяв до себе, став годувати та вчити, та й до розуму довів» [3, с. 5]. Подібні твори подекуди називають сентиментальними, проте вони необхідні дітям усіх народів світу. Завдяки відкритій емоційності таких історій в їхніх душах оселяється доброта, милосердя, справедливість, щирість, відповідальність, чесність, вірність... – усі ті чесноти, які закладають підґрунтя для достойного життя і дають сили жити за будь-яких обставин.

Зрозуміло, що виявлені факти не змінять канон найближчим часом, але з'ясування істини завжди лишається важливим.

Подаємо тексти обох творів, які вперше поєднані з іменами їх реальних авторів.

Три метелики[4]

(переклад з чеської Ольги Косач-Кривинюк)

Було собі три маленьких метелика: один білий, другий червоний, а третій жовтий. Вони весело літали цілий день у великому саду, в соняшнім світлі, перелітали з квітки на квітку, кожній квіточці щось тихенько говорили, коштували її медок і летіли далі.

Час їм дуже швидко минав. Вони так загралися, що й не зогляділи, що сонечко сховалося за хмари, і пустився дощ.

Змокли метелики. Полетіли вони до своєї хатки, аж там біда: двері замкнені, а ключа ніде не можна знайти.

Що тут робити?! За той час, що стояли перед дверима, та не знали, що робити, змокли страшенно. Насилу вже крильцями ворушили. Ледви долетіли до туліпана[5], червоного з жовтими крапочками. Попросили у його захисту:

– Любий туліпанчику! Просимо тебе, одчини свій келих та сховай нас од дощу!

[4] Публікується за: О. К. Три метелики. Чешські оповідання для дітей / переклади Ольги і Михайла Кривинюків. Катеринослав, 1918. С. 25–26.

[5] Те саме, що тюльпан.

Туліпан уважно подивися на них і промовив:

– Жовтого і червоного прийму, а білий нехай зостається на дворі.

Але обидва метелики, жовтий і червоний, промовили:

– Коли ти не хочеш захистити нашого братіка, білого метелика, то й ми краще на дощі мокнутемем!

Туліпан розсердився і промовив:

– Як собі хочете, се ваше діло.

Метелики смутні полетіли до білої лілеї. Попросили й її, щоб сховала їх від дощу; але вона згожувалась приняти тільки білого; тоді й він промовив:

– Сам-один не хочу ховатися в тебе! Або вже разом з своїми братами десь знайдемо захист, або вже вкупі бідуватимем! Не покинемо один одного при лихій годині. Тай полетіли далі.

Одповідь метеликів почуло з-за хмар сонечко і захотілося йому побачити тих приятелів, що так один за одного обстоювали. Продерлося крізь хмари і кинуло на метеликів своє проміння. Зараз крильцята їх висохли, і самі вони зогрілися; і знов літали, танцювали й раділи, як давніш, аж до самого вечора. А як сонечко зайшло за гору, то метелики полетіли до дому спати.

Леся Українка

Хлопчик та ведмідь[6]

На дворі був мороз лютий. А хлопчик сердешний плентається по улицях та тремтить. Де йому подітися? Батько-мати повмірали, рідні не має, а чужі не пускають... Ходить бідолашне та й зазирає в вікно, що там світло сяє, діти гуляються та сміються; ото, либонь, там тепло, ото гарно! А попроситися хоч погріться, так де там – усі туряють, а то ще й вилають, а пожалувать ніхто не пожалує…

Отак доплентався хлопчик туди, де вже го́родові край. А там з поля вітер свище, а там поривае! Та за комір задуває, а руки мерзнуть, аж за шпари заходять, а сльози на очі набігають. Ото бідне хлоп'ятко! Воно ж таке маленьке, таке плохеньке, то всім про нього й байдуже! Сіло воно собі, скулившись[7] на сіні, до якоїсь повітки[8] притулилося та й заплакало.

Аж ось чує – щось стугонить. Що за причина? Озирається – аж то двері в повітці розчинені, і вітер ними тарахкає. Ото добре! Іде хлопчина в середину, двері зачиняє, а там поночі, хоч око виколи. Та дарма! Добре, що хоч вітер отак наскрізь не проймає, як на дворі.

Сунеться хлопець уподовж стінки напомацки; аж налапав щось здорове таке та волохате. «Ну се, либонь, собака такий здоровенний!» – думає собі хлоп'я. Взяв та й притулився до того хутра теплого, до тії нібито собаки, та й заснув так.

А то в повітці був не собака, а ведмідь, такий здоровий. Його пан держав там прив'язаного, собі на потіху. Ну, ведмідь того хлопчика не займає, – сплять собі обоє цілу нічку, одно до одного притулилися.

Прокинувся хлопчик уранці, роздивляється на ведмедя; чудно йому стало. «Ну й здоровенний, – дума собі, – оцей собака, і де такий узявся!» А про те й гадки нема, що то така страшна звірюка, – він і зроду не чув, що то за ведмеді бувають. Устав хлопець, пішов собі милостині прохати по городі, а ввечері знову туди, до ведмедя, та й знову вкупі сплять.

Отак і повелося між ними. А тому ведмедю щодня їсти приносили у великому такому цебрикові; так ото хлопець як вернеться з улиці, то й повечеряє тим, що ведмідь не доїв.

Одного разу якось забули принести ведмедеві їжі. Ну, нічого, поснули голодні, ведмідь і хлопчик. Аж увіходить у повітку слуга з їжею, ліхтаря великого в руці держить. – Що за диво! Бачить, той хлопець щільно до ведмедя притулився, головоньку свою на тую волохату спину поклав, тай спить собі міцно, сердешний. Кинув слуга ліхтаря, а сам біжить до пана розказати, що бачив.

А в того пана, що його був ведмідь, саме тоді гості були. Як почули, що слуга розказує, так усі повставали, ідуть до повітки того дива побачити.

Збудилося хлоп'я, дивиться. «Ну, – думає, – тепер уже годі, побачили мене, певно виженуть!» Шкода стало йому, що вже не можна буде до свого приятеля-ведмедя приходити. Та як обхопить ручентами ведмедя за шию, як заплаче гіркими сльозами! А ведмідь і собі заворушився та й собі того хлопчика став голубити, як уже там уміє, – спиною до хлопчика, а на гостей тих непроханих так люто поглядає, зуби вищиряє, гарчить. Ото було диво всім тим людям! А хазяїн розпитався, як те бідне хлоп'я туди попало, та зглянувсь на його, взяв до себе, став годувати та вчити, та й до розуму довів. І вийшли з того хлопчика люде.

Використані джерела

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 28. Од. зб. 228.
2. Від редакції. *Рідний край*. 1910. № 1. С. 3–4.
3. К. Хлопчик та ведмідь. *Молода Україна*. 1908. № 1. С. 3–5.
4. Леся Українка. Метелик. *Леся Українка. Повне академічне зібрання творів* : у 14 т. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021. Т. 6. Художня проза. С. 40–41.
5. Олена Пчілка. Метелик. *Молода Україна*. 1908. № 6. С. 21–23.
6. Три метелики. *Молода Україна*. 1908. № 2. С. 13–14.
7. Три метелики – німецька народна казка. URL: https://biblioo.org/try-metelyky-2/ (дата звернення: 12.05.2026).

[6] Публікується за: К. Хлопчик та ведмідь. *Молода Україна*. 1908. № 1. С. 3–5.

[7] *Скуливши́сь, скули́тися* – скорчуватися, скрутитися в клубок.

[8] *Повітка* – господарське приміщення для утримання домашніх тварин або зберігання різноманітного сільськогосподарського майна.